

УДК 81'25 Куліш

ББК 83.07 (4Укр)

Іванна Девдюк

ГЕНЕЗА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті розглядаються передумови діяльності П. Куліша як перекладача творів європейських авторів. Увагу зосереджено на концепції культурного поступу письменника. Встановлено роль діяча у розвитку українського письменства.

Ключові слова: переклад, оригінал, літературна мова, національне відродження.

Доробок П. Куліша як перекладача багатий і різноманітний – він відтворив українською мовою 13 п'єс В. Шекспіра, поему “Чайльд-Гарольдова мандрівка” та низку ліричних віршів Дж. Г. Байрона, поетичні твори Й.- Ф. Гете, Ф. Шиллера, Г. Гайне, А. Міцкевича та ін., одним з перших серед вітчизняних митців відійшовши від традиції переспівів та заклавши основи адекватного перекладу в Україні.

Безпосередньо до праці на перекладацькій ниві автор “Чорної ради” взявся у зрілому віці, та основи його діяльності в такому руслі заклалися у першій половині творчості, в період становлення його як письменника. Уже у студентські роки Куліш почав студіювати іноземні мови, тож крім української, російської, польської, старослов'янської, впродовж життя опанував у більшій чи меншій мірі французькою, англійською, німецькою, італійською, іспанською, старосврейською, шведською, вивчав також грецьку, арабську. Це давало можливість досягнути спадщину західноєвропейських митців у всій глибині, сприймати особливості форми і змісту творів іншомовних літератур безпосередньо.

Французьку Куліш знав ще в період гімназійного навчання. У першій половині XIX століття в Україні, як і в інших країнах Європи, мова Корнеля і

Расіна була однією з найпоширеніших і найбільш уживаних серед іноземних, залишалась важливим критерієм культурно-освітнього рівня. Недаремно з творами новітніх англійських та німецьких письменників, що набували в той час великої популярності, передова громадськість знайомилася через французькі переклади. У французькій інтерпретації відбулося перше знайомство Куліша з творами В. Скотта, проте відомо, що вже наприкінці 40-х років він міг читати прозу шотландця в оригіналі, порівнюючи з німецькими та італійськими версіями, що допомагало удосконалювати знання іноземних мов. Зауважимо, що методика зіставлення іншомовних текстів для ліпшого оволодіння особливостями тієї чи іншої мовної системи з розвитком західноєвропейської перекладацької справи набула на межі XVIII–XIX століть великого поширення. Куліш вважав такий спосіб дуже ефективним, бо саме його використовував у засвоєнні англійської. У листі до О. Бодянського від 18. 12. 1848 р. щодо творів Скотта він писав: “Я, їдучи за кордон, розумів ледве соте слово в книзі, а тепер читаю книги вільно, рідко звертаюсь до словника” [4, т. 59, с. 248].

З метою поглиблення знань з іноземних мов письменник використовував найменшу нагоду. 1846 року під час перебування у Петербурзі брав уроки англійської в О. Ішимової (1804–1881), відомої на той час письменниці, редактора дитячого журналу “Звездочка”, де була надрукована “Повість об українском народі” Куліша (1846). На засланні, маючи в розпорядженні багато вільного часу, працював над вивченням англійської, іспанської, італійської, німецької, удосконалював французьку. Так, читаючи твори Мольєра в оригіналі (“Скупий”, “Школа чоловіків”), письменник акуратно занотовував у записничок невідомі слова та їхні значення, таким чином знайомився із спадщиною французького класика і водночас працював над мовою [6]. Він прагнув, як сам писав до відомого історика, філолога і перекладача О. Бодянського, розширити “навколо себе вузький Тульський небокрай і наперекір долі стати з віком на рівних” [4, т. 59, с. 44]. У листах просив ученого надіслати йому англо-російсько-французько-німецький словник Рейфа, твори класиків світового письменства на

мові оригіналу та в перекладах, різноманітні журнали та багато іншого. Тоді ж таки український майстер слова намірився перекласти популярний твір Сільвіо Пелліко "Мої темниці", вважаючи його одним з найкрасномовніших творів, які коли-небудь приходилось йому читати [4, т. 59, с. 253]. Пізніше для здачі кандидатського іспиту вивчав латинську, грецьку, робив спроби засвоїти арабську. У кінці 60-х років, перекладаючи Біблію, заходився опановувати давньоєврейську.

Володіння іноземними мовами в поєднанні з глибоким знанням світового літературного процесу значно сприяло перекладацьким успіхам письменника. До перших спроб на цій ниві Куліш підійшов на початку 40-х років. Тоді ж (1844 року) переробив російською мовою четверту частину відомого твору польського письменника А. Міцкевича "Дзяди", яка вийшла під назвою "Любовь за гробом". Письменник зауважив, що перекладав його "під впливом страждань, подібних до страждань Густава" [10, т. 4, с. 19]. Хоча він і назвав роботу перекладом, та насправді це була вільна переробка, виконана в романтичному дусі без збереження адекватності на рівні форми та змісту. Свого часу Куліш взявся також за переклад "Одіссеї" Гомера і вже здійснив інтерпретацію декількох строф, проте М. Погодін відмовив його від такого наміру. У п'ятитомному виданні творів Куліша (1908–1910), що вийшло під редакцією І. Каманіна, опубліковані переклади 218 віршів "Іліади" і 10 "Одіссеї", проте вони підготовлені К. Климковичем, а Кулішем тільки дещо змінені.

Ранні інтерпретації іноземних авторів не залишили помітного сліду в історії українського перекладознавства. Та й Куліш не надавав їм особливого значення, рідко згадував про них. Проте факт звернення до цього виду діяльності засвідчує, що він з перших років перебування в літературі прагнув випробувати свій хист як перекладач, збагатити власний досвід на ґрунті засвоєння спадщини інших літератур, розширити жанрово-тематичні обрії українського письменства. З метою підвищення статусу рідного слова у середині 40-х років він задумав випускати альманахи українськомовних творів, зокрема поезій Т. Шевченка,

фольклорних та етнографічних матеріалів. Тут таки збирався вмістити український варіант “Чорної ради”. З приводу своїх намірів у листі до О. Бодянського від 23 травня 1846 року писав: “Завдання у тому, щоб українську мову підняти до рівня літературної...” [4, т. 58, с. 399]. Отже, письменник свідомо ставив собі мету – зробити українську народну мову літературною. Із цих позицій перекладацькій справі надавав неабиякого значення.

Відомо, що в першій половині XIX століття усталився погляд, ніби при передачі іноземного автора нашою мовою обов’язкове деяке зниження тону, спрощення стилю, вульгаризація тексту. Вважалось неможливим передати “простонародним” українським словом високі думки й тонкі почуття героїв великих творів світової літератури, оскільки у той час взагалі ігнорувалось існування “малоросійської” мови. Навіть передова інтелігенція України не була впевнена в доцільності перекладів рідною мовою іноземних авторів, оскільки вважалось, що український читач міг вільно знайомитися з надбанням інших народів через посередництво російських інтерпретацій.

П. Куліш одним із перших українських письменників побачив у перекладацтві широку можливість удосконалення української літературної мови. У кінці 50-х років він задумав низку перекладів творів європейських авторів, про що у відомому й часто згадуваному дослідниками листі до Г. Галагана від 30 березня 1857 року з Петербурга писав: “Оце я, оддыхаючи, переложив по нашому перву пісню “Чайльда Гарольда”... Переложу і три останні... Так же само треба переложити “Гамлета”, “Вільгельма Телля” і “Ляммермурську молоду”, щоб виробити форми змужичілої нашої речі на послугу мислі всечоловічій” [2, с. 105]. Письменникові не вдалося здійснити свого задуму в той час, велика зайнятість різномірною літературною діяльністю, життєві труднощі перешкоджали цьому. Проте перекладацьку діяльність він не покидав, зосередившись загалом на творах польських авторів. 1861 року в “Основі” письменник друкує переклади Міцкевичевих балад “Русалка”, “Химери”, а також балади “Чумацькі діти” (“Повернення батька”), які пізніше ввійшли до збірки “Досвітки” (1862). У ній

була вміщена також переробка "Волинської думи" (поеми) "Топір-гора" польського поета української школи Т. Олізаровського (1811-1871). У цей час Куліш розпочав роботу над перекладом Святого Письма, що тривала до останніх днів життя письменника. На початку 50-х років, крім художніх творів, Куліш переклав "Історію іспанської літератури за Тікнором", яку 1861 року видав у власній типографії, заклавши таким чином основи української іспаністики. Йому належить також російськомовний переклад праці відомого англійського історика і критика Т. Маколея "Історія Англії від вступу на престол Якова II".

Зауважимо, що 50-і роки відзначаються великим творчим злетом письменника. Саме на цей період припадає формування його культурницької теорії, за якою всі свої помисли пов'язує з розвитком рідного слова, йому надає особливої ваги на ниві культурного поступу українського народу, стверджує, що усі шляхи "перегороджені початками культури" [2, с. 218]. Куліш був глибоко переконаний, що вивести українство з духовного вакууму, в якому воно перебувало, можна тільки шляхом творення національно-культурних цінностей. Під цим кутом зору створення власної мови вважає головним завданням вітчизняних письменників. "Спасеніє нашого краю – у нашому слові. Слово земляка укаже землякові, і явиться сила общественна, которі тепер нема, явиться воля й дума єдина", – писав Куліш у листі до Г. Галагана від 30. 03. 1857 р. [2, с. 106]. У відповідь на наполягання деяких російських культурних діячів покинути писати художні твори українським "наречієм", він відзначав, що ці люди не мають уяви, який вплив має високорозвинута сила і краса рідного слова на моральний, а разом з тим і матеріальний добробут усього племені [5, т. 2, с. 474]. Таким чином, вважаючи, що тільки вільна мова може принести свободу народу, письменник пов'язував національне відродження з проблемою відродження української мови й літератури. Від розвитку мови, на його думку, залежало й саме існування нації, а отже, й держави. Професор В. Г. Матвіїшин, відзначаючи заслуги видатного діяча у справі розбудови рідного слова, у статті "Витоки інонаціонального буття зарубіжних літератур в Україні" відзначив:

«Перекладацький доробок П. Куліша – подвижницький зачин, що у складних умовах переслідування й висміювання всього українського утверджував право української культури на самостійний розвиток рідною мовою» [10, с. 29].

З метою поширення творів рідною мовою 1857 року Куліш засновує в Петербурзі друкарню, де видає “Народні оповідання” Марка Вовчка, “Кобзар” Т. Шевченка, “Українські оповідання” О. Стороженка, твори Г. Квітки-Основ’яненка. Письменник закладає основи українського правопису, створивши абетку, яка ввійшла в історію як “кулішівка” (вважав, що потрібно писати “кулешівка”), видає етнографічний збірник "Записки о Южной Руси", український буквар і читанку "ГраMATка", організовує випуск альманаху “Хата”, стає засновником та ідейним керівником журналу “Основа”. Коли валуєвським указом було заборонено друкувати твори українською мовою, митець зосереджує творчу діяльність у Галичині, бере участь у виданні галицьких часописів, друкує власні твори, критичні замітки, рецензії, всіляко підтримує початкуючих письменників.

У критичних статтях, передмовах, рецензіях, що друкувались на сторінках “Хати” та “Основи”, Куліш як один із найавторитетніших тогочасних письменників уперше чітко і твердо порушив важливі питання щодо характеру та шляхів розвитку української мови й літератури. Він захищав і обстоював оригінальність та самобутність рідного письменства, був переконаний, що “усяка сила і краса росте з свого кореня” [11, с. 15]. Водночас критик наполягав на необхідності вчитися у європейських митців, дивитися, як вони біля свого слова порались, бо чие "серце колотиться, читаючи Маколя, Бокля або Шіллера чи Міцкевича, в кого дух займається од живого слова наставника, тому певніша дорога до історії і поезії”. Секрет творчого успіху Шевченка, на думку Куліша, полягав у тому, що він усе життя вчився, перечитував усі книжки, які потрапляли йому в руки, усюди возив з собою Шекспіра, Пушкіна знав напам’ять, спілкувався з багатьма людьми, тому й зумів так глибоко увійти “у суть літературного діла” [5, т. 2, с. 540-542].

Куліш непокоївся, що українська література через недостатню кількість освічених людей розвивалася сповільненими темпами. З іншого боку, його хвилювало однобічне спрямування вітчизняного письменства, що в 60-х роках унаслідок народницького руху звузило ідейно-художню проблематику до описовості й етнографізму. Зосередження письменників суто на селянській тематиці, на його думку, ставало гальмом для розвитку літератури. Куліш, що в кінці 50-х років стояв у перших рядах українофілів, пізніше відчув у народовстві загрозу розвитку української літератури, вважав його однобічним і вузьким. Свої думки висловив у статті “Українофилам”, де дорікав народовцям крайнощами. Куліш не був противником етнографізму. Навпаки, саме ним закладені “теоретико-естетичні підвалини етнографічно-побутової школи в українській літературі 60-х років” [9, с. 9]. Він вірив, що треба міцно стояти на рідному ґрунті, але при цьому вчитися у великих геніїв людства, тому настійно орієнтував творчу інтелігенцію на засвоєння набутоків світового письменства. Цим і зумовлене його звернення у другій половині діяльності до перекладацької справи, адже в перекладах бачив найкращу пробу мови. Навіть працюючи над перекладом Біблії, у листі до О. Гатцука зауважував, що в нього на думці “не релігія, а словесність... Слово наше матиме якийсь ужиток з мого перекладу, а до релігії поки що нема йому діла” [8, с. 49].

Далеко не всі тоді розуміли необхідність вітчизняного перекладацтва. У другій половині XIX століття в українській літературі щодо подальшого її розвитку не було одностайності. Одні, як зауважив О. Білецький, обстоювали літературу для “народу”, інші доводили, що нова українська інтелігенція має потребу в перекладах класичних творів, “буде їх читати, повинна їх читати” [1, с. 594-595]. Костомаров, наприклад, розглядав можливості української мови “для домашнього вжитку”, тому зайвим бачив перекладати нею твори європейських авторів. На цих позиціях стояв деякий час і М. Драгоманов. Пізніше ним була висунута теорія “знизу вгору”: з іншомовних літератур насамперед слід перекладати ті твори, які були доступні і зрозумілі українському читачеві. Та

загалом він завжди радо вітав усі талановиті починання. Так, відзначаючи перекладацьку роботу Куліша, у праці “Листи на Наддніпрянську Україну” (1893) М. Драгоманов писав: “Хто хотів працювати чи знизу вгору, чи згору вниз, той працював” [3, т. 1, с. 458].

Поступово думка про необхідність перекладної літератури перемагала. До доброї справи у другій половині XIX сторіччя звернулися О. Навроцький, П. Свенціцький, К. Климкович, О. Кониський, М. Старицький, П. Грабовський, Ю. Федькович, О. Пчілка, П. Мирний, Б. Грінченко, В. Самійленко, І. Франко та ін. Через цензурні бар'єри, а також економічні негаразди не все вдавалося вчасно видати. Передова громадськість України не мала змоги ознайомитися з творами, не говорячи про простий люд. Переклади часто залишались непоміченими, через що і втрачали актуальність. Велика кількість робіт О. Навроцького, М. Старицького та інших і досі знаходиться в рукописах. Залишалось також не до кінця розглянутим питання перекладацьких методів та принципів.

Таким чином, Куліш у другій половині XIX століття був одним з небагатьох, хто добре розумів назрілість потреби українських перекладів, неодноразово піднімав цю проблему у критичних працях, листах, передмовах. На його думку, наше письменство, минувши етап фольклоризації, мусило знаходити нові шляхи збагачення мовно-стилістичних форм, до найбільш продуктивних відносив класичні твори світової літератури. Він вірив у майбутнє рідної мови слова, був переконаний, що з часом появляться нові поети з новими силами і винайдуть нові, ще не існуючі в нас мовні засоби. Тоді українське слово проявиться в усіх родах і видах поезії та прози.

1. Білецький О. І. Зібр.праць: У 5-ти т. / О. І. Білецький. – К.: Наукова думка, 1966. – Т. 5. – 654 с.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк-Торонто: Укр. Вільна АН у США, 1894. – 326 с.

3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. / М. П. Драгоманов. – К.: Наукова думка, 1970.
4. Письма П. А. Кулиша к О. М. Бодянскому // Киевская старина. – 1897. – Т. 58. – Кн. 8. – С. 394–408; Т. 59. – Кн. 10. – С. 27–45; Кн. 11. – С. 242–280.
5. Куліш П. О. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1989.
6. Куліш П. Слова, записанние при чтении Мольера. 1849 р. / П. Куліш // Національна бібліотена України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – Ф. 1. – № 28564. – Арк. 1–32.
7. Література, час, постаті. Літературознавчі статті, спогади, матеріали до бібліографії на вшанування пам'яті Володимира Матвійшина / упоряд. Н. Яцків. – Івано-Франківськ: Прикарп.нац.ун-т ім. В. Стефаника, 2013. – 616 с.
8. Листи П. Куліша до Олекси Гатцука. 1872–1874 // П. О. Куліш: Матеріали і розвідки. - Львів, 1929. – Ч. 1. - С. 49–72.
9. Нахлік Є. К. Не список з натури, а самовладний мир (естетичні засади Куліша-літературознавця) / Нахлік Є. К. – Слово і час. – 1994. - № 7. – С. 7–13.
10. Сочинения и письма П. А. Кулиша: В 5 т. / Изд. А. М. Кулиш. Под ред. И. Каманина. - К., 1908-1910.
11. Студинський К. З листів П. Куліша до Омеляна Партицького. – Львів: Накл. С. Горука, 1908. – 23 с.

В статье рассматриваются предпосылки деятельности П. Кулиша как переводчика произведений европейских авторов. Внимание сосредоточено на концепции культурного развития писателя. Установлена роль деятеля в развитии украинской литературы.

Ключевые слова: *перевод, оригинал, литературный язык, национальное возрождение.*

The article deals with background of P. Kulish's activity as an interpreter of works by European authors. Attention is focused on the writer's concept of cultural progress. His role in the development of Ukrainian literature is established..

Key words: *translation, original, literary language, national revival.*